

АНОТАЦІЯ

Мельничук В.В. Психоаналітичний дискурс прози Степана Процюка. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 035 Філологія. – Житомирський державний університет імені Івана Франка, Житомир, 2022.

Дисертація – перше системне дослідження творчості С. Процюка, зокрема романів «Руйнування ляльки», «Жертвопринесення», «Тотем», «Інфекція», які складають тетралогію. Письменник не лишається поза увагою літературних критиків та рецензентів, тому на сьогодні наявна чимала кількість відгуків на його твори. Попри це, творчість С. Процюка є недостатньо вивченою та дослідженою з погляду психоаналітичної методології. Відтак ця обставина вплинула на вибір теми дисертації.

У першому розділі дисертації розглянуто прозу письменника крізь призму літературно-критичної рецепції. Зокрема, С. Сіренко, Є. Баран, І. Андрусак вказують на складність прочитання прози письменника, оскільки для розуміння прочитаного потрібно мати певний рівень підготовки та високу ерудицію. Б. Пастух звертає свою увагу на символічність образів-персонажів у творах С. Процюка. Важливою є також думка Р. Харчук про географічну прив'язку митця, оскільки той не вписується в стандартні рамки сучасного українського літературного процесу, а торує свій шлях між «станіславівцями» та «києво-житомир'янами». Дослідниця робить акцент на прив'язці автора до Галичини. Про це ж пише і О. Соловей, котрий вказує на кількість героїв-галичан у романах, протистояння провінційності і столичності, великого міста і малого, що є ще одним із підходів до розуміння прози письменника. А. Черниш та О. Юрчук пояснюють специфіку прози С. Процюка наявністю травматичного колоніального досвіду, що стає підґрунтям для страждань головних героїв романів. Л. Костецька та Т. Міщенко виокремлюють психічні комплекси головних героїв. Б. Стрільчик досліджував оніричний аспект творчості С. Процюка.

Окремим розділом подано розгляд психологізму в тетралогії С. Процюка. Зображення трагічного у світосприйнятті персонажів, болісних переживань та втрат вказує на екзистенційний аспект зображення дійсності, тож зазначені романи сприймаються як психологічно-екзистенційні. Вказівки самого митця на те, що він намагається творити екзистенційну прозу та заглиблюватися у психологію персонажа (сприйняття зовнішнього світу крізь гаму відображення внутрішніх переживань) оприявнюють і визначають його підхід до змалювання життя окремої людини та суспільства в цілому. Домінантою залишається психологізм.

Сконцентрованість на внутрішньому світі персонажа є щедрим матеріалом для психоаналітичного тлумачення тексту письменника: розглянуто основні праці основоположників та класиків психоаналізу, до яких відносимо З. Фрейда, К.Г. Юнга, А. Адлера, Є. Фромма. Окреслений основний термінологічний апарат, який використовується в дисертаційному дослідженні: «Я», «над-Я», «Воно», «невроз», «травма», «сублімація». Розгляд аналітичної психології та основних її понять («колективне несвідоме», «індивідуальне несвідоме», «свідомість», «архетип», «автономний комплекс», «Аніма» та «Анімус», «Матір», «Тінь», «Персона», «Самість») розкривають глибинні пласти психології автора та героїв. Праці А. Адлера з поясненням першопричин людської діяльності «бажанням влади» та Є. Фромма з його «гуманним психоаналізом» розширили традиційне сприйняття цілісності особистості людини.

Поряд із розглядом основних концепцій психоаналізу в дослідженні розглянуто колективне несвідоме сучасного українця: героями прози письменника є сучасне українське суспільство. Виділено основні комплекси нації, до них віднесені комплекс «меншовартості» та «комплекс кривди». Формуванню таких комплексів сприяла історія українського народу та травми, яких він зазнав під впливом її частих трагічних змін. Сприйняття ментальності як духу нації, зближує її з колективним несвідомим, що виконує духовну функцію та переходить із покоління в покоління. Основою для формування

українського колективного несвідомого стали чотири основні періоди в історії: готський, еллінський, трипільський, києворуський. Кожен із них привніс в українську психіку свою особливість. Отже, сформувались такі основні риси української свідомості: толерантність, віротерпимість, прагнення до свободи в духовному житті. Зазначені риси сприяють розумінню характерів у тетралогії С. Процюка.

Сприйняття особистості письменника як ретранслятора глибинних і одвічних цінностей зумовлює глибший інтерес до несвідомого механізму творення тексту. Визначення апріорних схем-матриць, до яких вдається письменник без жодного свідомого бажання, є важливим моментом у психоаналітичному прочитанні прози С. Процюка. Застосування психоаналітичного інструментарію для цього дослідження відкрило основні архетипні структури прози письменника. Постійне звернення до теми страждання, неодноразова увага критики до існування нещасливого героя, його відчуття постійної відчуженості від своєї домівки та рідних місць, постійний біль втрати налаштовує на існування певного несвідомого схованого сенсу, який репрезентує архетип «ініціації». Існування такої несвідомої установки мотивується постійним використанням елементів ініціаційного міфу, який містить три основних елементи: відчуження від свого простору й перехід у простір чужий, своєрідну духовну смерть та переродження. Виходячи з положень класики антропології, виокремлено чотири основні ініціації – смерті, народження (дитини), шлюбу, статевого досвіду. Романний світ С. Процюка яскраво демонструє використання таких ініціацій. З'ясовано, що постійне накладання однієї ініціації на іншу спричиняє болісне сприйняття дійсності героєм. Дії, які відбуваються, на чужій землі, марковані частим використанням міста (Києва), яке постає центром подальших перетворень головних героїв. Використання чорного, сірого, темного кольорів, а також наявність образів птахів, русалок, античної та слов'янської міфології створюють ефект потойбічного світу.

Наявність ініціального середовища протиставляється існуванню певних сакральних точок художнього простору. У дослідженні таких точок декілька: домівка, місце народження героя, рідне місто, село, церква. Такі місця в уяві автора набувають рис чогось священного; герої, перебуваючи в них, відчують наплив енергії, внутрішній баланс, цілісність. Ці почуття персонажів, неодноразово зазначаються у дослідженні та змушують сприймати рідне місце існування як упорядкований світ, в той час як решта життя проходить у світі хаосу або потойбіччя. Звернення до традиційних сакральних місць є повторювальним: кожен наступний роман це повторює та моделює виникнення однакових станів у героїв. Використання зазначених топосів призводить до іншого перебігу часу. У романному художньому світі не знайдено точної вказівки, скільки часу перебуває герой у такому місці, оскільки час у сакральних місцях теж постає сакральним. Так, С.Процюк, сакралізуючи життєвий простір героїв, сакралізує і час їх перебування в ньому. На підставі цього виділено архетип «сакралізації» хронотопу.

Особливу увагу в дослідженні звернено на психологію міжстатевих відносин персонажів прози письменника. У процесі інтерпретації поведінки героїв знаходимо низку подібних характеристик у чоловічого та жіночого персонажа. Тлумачення поведінки чоловіка, який знаходиться у «любовному трикутнику», зумовило розгляд всіх учасників цього трикутника. Як наслідок, було виявлено, що однією із осіб цього трикутника завжди стає фатальна жінка. Проаналізовані риси героїнь різних романів яскраво демонструють використання цього традиційного образу «*la femme fatale*». Звернення до нього є повторювальним, але такий повтор зумовлений застосуванням ширшого архетипного зразка – архетипу «трикутника». Використання цього архетипу призводить до інтимних перипетій героїв та майже однотипних страждань з боку чоловіків у кожному романі. Зіставлення рис фатальної жінки та героїнь підкреслює деструктивність її впливу. Наступною точкою цього трикутника постають образи законних дружин героїв, які зображені у кожному романі митця нецікавими для своїх чоловіків.

Аналіз психоповедінки як чоловічих, так і жіночих персонажів продемонстрував існування ряду неврозів, спричинених різними невротичними ситуаціями, травмами, дитинством героїв. У чоловіків із «любовного трикутника» цей невротичний конфлікт вказує на невідповідність обов'язку бажанням героїв. Образи жінок-матерів романів досить часто марковані неврозами «ситуації» або «травматичними» неврозами з фіксацією на травмі. Дитинство таких героїнь позначене наявністю батька в'язня та невротичної матері, що певною мірою дотикається й дитинства самого автора. Продемонструвавши психоповедінку кожного із головних героїв романів «Жертвопринесення», «Тотем», «Руйнування ляльки», «Інфекція», виділено архетип несвідомого «невротичного героя». Такий тип героя завжди сповнений переживань, невмотивованих страхів, розпачу та болю.

Розглянуті відносини матері, сина, його дружини особливо яскраво постають у романі «Інфекція». Наявність матері Сави уможливорює розгляд його дружини як несвідомий вибір героя (на основі Аніма – мати), що стає основою подальшого психоаналітичного вивчення відносин чоловічого образу та дружини. Повна відповідність рис дружини та матері штовхають на пошуки причин для зради героя. Аналіз дитинства Сави вказує на існування у нього рис чоловіка з нерозв'язаним комплексом Едипа. Відсутність батька спричинила зосередженість на рисах матері та певне ототожнення себе із нею. Як наслідок, виникає комплекс матері, що призводить до донжуанського типу світосприйняття та пошуку матері у кожній жінці.

Вище зазначені архетипи несвідомого С. Процюка, зокрема, «ініціації», «сакралізації» хронотопу, «невротичного героя», «трикутника», «персонажа із комплексом матері» є взаємопов'язаними. Наявність одного викликає наявність іншого. Архетип «персонажа із комплексом матері» спричиняє архетип «трикутника», а це мотивує виникнення «невротичного героя», який проходить низку ініціацій в художньому просторі, у якому розташовані певні сакральні точки («сакралізація» хронотопу), що приносять спокій, гармонію, та бажану цілісність для персонажа.

Ключові слова: психоаналіз, архетип, колективне несвідоме, Его, Аніма, Анімус, Самість, Тінь, Персона, Воно, комплекс матері, Едипів комплекс, ініціація, сакралізація, невроз.

SUMMARY

Melniichuk V.V. Psychoanalytic discourse of Stepan Protsyuk's prose. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The thesis for the degree of the doctor of philosophy in the specialty 035 Philology. – Zhytomyr State University named after Ivan Franko, Zhytomyr, 2022.

The thesis is the first systematic study of S. Protsyuk's work, in particular the novels "Destruction of a doll", "Sacrifice", "Totem", "Infection", which make up the tetralogy. The writer does not go unnoticed by literary critics and reviewers, so today there are many reviews of his works. Nevertheless, the work of S. Protsyuk is insufficiently studied and researched in terms of psychoanalytic methodology. Therefore, this circumstance influenced the choice of the dissertation topic.

The first section of the dissertation considers the writer's prose through the prism of literary-critical reception. In particular, S. Sirenko, E. Baran, I. Andrusyak point out the difficulty of reading the writer's prose, because to understand what is read you need to have a certain level of training and high erudition. B. Pastukh draws his attention to the symbolism of the characters in the works of S. Protsyuk. R. Kharchuk's opinion about the artist's geographical affiliation is also important, as he does not fit into the standard framework of the modern Ukrainian literary process, but paves his way between the "stanislavian" and the "kyiv-zhytomyrian". The researcher emphasizes the author's connection to Galicia. O. Solovey also writes about this, pointing to the number of Galician heroes in the novels, the confrontation between provincialism and the capital, the big city and the small one, which is another approach to understanding the writer's prose. A. Chernysh and O. Yurchuk explain the specifics of S. Protsyuk's prose by the presence of traumatic colonial experience, which becomes the basis for the suffering of the main characters of the

novels. L. Kostetska and T. Mishchenko single out the mental complexes of the main characters. B. Strelchyk studied the oneiric aspect of S. Protsyuk's work.

A separate section presents the consideration of psychologism in the tetralogy of S. Protsyuk. The depiction of the tragic in the worldview of the characters, painful experiences and losses indicates the existential aspect of the image of reality, so these novels are perceived as psychological and existential. The instructions of the artist himself that he tries to create existential prose and delve into the psychology of the character (perception of the outside world through the range of reflections of internal experiences) reveal and determine his approach to depicting the life of the individual and society as a whole. Psychologism remains dominant.

Concentration on the inner world of the character is a generous material for psychoanalytic interpretation of the writer's text: the main works of the founders and classics of psychoanalysis are considered, which include Z. Freud, K.G Jung, A. Adler, E. Fromm. The basic terminological apparatus used in the dissertation research is outlined: "I", "super-I", "It", "neurosis", "trauma", "sublimation". Consideration of analytical psychology and its basic concepts ("collective unconscious", "individual unconscious", "consciousness", "archetype", "absolute complex", "Anima" and "Animus", "Mother", "Shadow", "Person", "Self") reveal the deep layers of the psychology of the author and the characters. The works of A. Adler with the explanation of the root causes of human activity "the desire of power" and E. Fromm with his "humane psychoanalysis" expanded the traditional perception of the integrity of the human person.

Along with the consideration of the basic concepts of psychoanalysis, the study considers the collective unconscious of modern Ukrainians: the heroes of the writer's prose are modern Ukrainian society. The main complexes of the nation are singled out, including the complex of "inferiority" and "complex of guilt". The formation of such complexes was facilitated by the history of the Ukrainian people and the traumas they suffered under the influence of its frequent tragic changes. The perception of mentality as the spirit of the nation brings it closer to the collective unconscious, which performs its spiritual function and passes from generation to

generation. The basis for the formation of the Ukrainian collective unconscious were four main periods in history: Gothic, Hellenic, Trypillia, Kievan Rus. Each of them brought its own peculiarity to the Ukrainian psyche. Thus, the following main features of the Ukrainian consciousness were formed: tolerance, religious tolerance, the desire for freedom in the spiritual life. These features contribute to the understanding of the characters in the tetralogy of S. Protsyuk.

Perception of the writer's personality as a repeater of deep and eternal values leads to a deeper interest in the unconscious mechanism of the text. The definition of a priori schemes-matrices, which the writer resorts to without any conscious desire, is an important point in the psychoanalytic reading of prose by S. Protsyuk. The use of psychoanalytic tools for this study revealed the main archetypal structures of S. Protsyuk's prose. Constant appeal to the theme of suffering, repeated attention of critics to the existence of the unfortunate hero, his feeling of constant alienation from his home and native places, constant pain of loss adjusts to the existence of a certain unconscious hidden meaning, which represents the archetype of "initiation". The existence of such an unconscious attitude is motivated by the constant use of elements of the initiation myth, which contains three main elements: alienation from one's space and the transition to another's space, a kind of spiritual death and rebirth. Based on the provisions of the classics of anthropology, there are four main initiations – death, birth (child), marriage, sexual experience. S. Protsyuk's novel world clearly demonstrates the use of such initiations. It has been found that the constant imposition of one initiation on another causes a painful perception of reality by the hero. The actions that take place in a foreign land are marked by the frequent use of the city (Kyiv), which is the center of further transformations of the main characters. The use of black, gray, dark colors, as well as the presence of images of birds, mermaids, ancient and Slavic mythology create the effect of the afterlife.

The presence of an initiating environment is opposed to the existence of certain sacred points of artistic space. There are several such points in the study: home, place of birth of the hero, hometown, village, church. Such places in the author's imagination acquire the features of something sacred; heroes, being in them, feel the

influx of energy, inner balance, integrity. These feelings of the characters are repeatedly noted in the study and make them perceive their native place as an orderly world, while the rest of life takes place in a world of chaos or the afterlife. The appeal to traditional sacred places is repetitive: each subsequent novel repeats this and simulates the emergence of the same states in the characters. The use of these topos leads to a different passage of time. In the novel art world there is no exact indication of how long the hero is in such a place, because time in sacred places also becomes sacred. Thus, S. Protsyuk, sacralizing the living space of the heroes, sacralizes the time of their stay in it. Based on this, the archetype of "sacralization" of the chronotope is highlighted.

Particular attention in the study is paid to the psychology of intersex relations of the characters of the writer's prose. In the process of interpreting the behavior of the characters we find a number of similar characteristics of the male and female characters. The interpretation of the behavior of a man who is in the "love triangle" led to the consideration of all participants in this triangle. As a result, it was found that one of the faces of this triangle is always a fatal woman. The analyzed features of the heroines of various novels clearly demonstrate the use of this traditional image "la femme fatale". The appeal to it is repetitive, but such repetition is due to the use of a broader archetypal pattern – the archetype of the "triangle". The use of this archetype leads to the intimate vicissitudes of the characters and almost the same type of suffering on the part of men in each novel. The comparison of the features of the fatal woman and the heroines emphasized the destructiveness of her influence. The next point of this triangle are the images of the legitimate wives of the heroes, who are depicted in each novel by the artist uninteresting to their husbands.

Analysis of the psychobehavior of both male and female characters showed the existence of a number of neuroses caused by various neurotic situations, traumas, childhood of the heroes. For men in the "love triangle", this neurotic conflict indicates a mismatch between duty and the desires of the characters. Images of women-mothers of novels are quite often marked by neuroses of "situation" or "traumatic" neuroses with fixation on trauma. The childhood of such heroines is

marked by the presence of a prisoner's father and a neurotic mother, which to some extent affects the childhood of the author himself. Demonstrating the psychobehavior of each of the main characters of the novels "Sacrifice", "Totem", "Destruction of the Doll", "Infection", the archetype of the unconscious "neurotic hero" is highlighted. This type of hero is always full of feelings, unmotivated fears, despair and pain.

The considered relations of mother, son, his wife appear especially brightly in the novel "Infection". The presence of Sava's mother makes it possible to consider his wife as an unconscious choice of the hero (based on Anima – mother), which becomes the basis for further psychoanalytic study of the relationship between the male image and the wife. The full correspondence of the traits of the wife and mother pushes to find reasons for the betrayal of the hero. An analysis of Sava's childhood indicates that he has the traits of a man with an unresolved Oedipus complex. The absence of the father led to a focus on the mother's traits and a certain identification with her. As a result, there is a complex of the mother, which leads to the donjuan type of worldview and the search for the mother in every woman.

The above-mentioned archetypes of the unconscious S. Protsyuk, in particular, "initiation", "sacralization" of the chronotope, "neurotic hero", "triangle", "man with the Mother complex" are interconnected. The presence of one causes the presence of another. The archetype of the "man with the mother complex" causes the archetype of the "triangle", which motivates the emergence of a "neurotic hero" who undergoes a series of initiations in the initiation space, which contains certain sacred points ("sacralization" of the chronotope) that bring peace, harmony and desired integrity for the character.

Keywords: psychoanalysis, archetype, collective unconscious, Ego, Anima, Animus, Shadow, Person, It, mother's complex, Oedipus complex, initiation, sacralization, fantasy, neurosis.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації

1. Мельнійчук В.В. Творчість С. Процюка в літературно-критичній рецепції. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки*. 2020. №1 (92). С. 24-32. (Дата попереднього включення у перелік фахових видань України 21.12.2015, дата включення, поновлення (внесення змін) у перелік фахових видань України 24.09.2020, категорія видання – Б). URL: <http://philology.visnyk.zu.edu.ua/article/view/219615/219343>

2. Мельнійчук В.В. Психологічний аналіз міжстатевих стосунків у романі С. Процюка «Інфекція». *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки*. 2020. №2 (93). С. 15-25. (Дата попереднього включення у перелік фахових видань України 21.12.2015, дата включення, поновлення (внесення змін) у перелік фахових видань України 24.09.2020, категорія видання – Б). URL: <http://philology.visnyk.zu.edu.ua/article/view/222192/222351>

3. Мельнійчук В.В. Архетип «ініціації» у психологічних романах С. Процюка. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації»*. 2020. Том 31 (70). №4. С. 53-58. (Дата попереднього включення у перелік фахових видань України 04.04.2018, дата включення, поновлення (внесення змін) у перелік фахових видань України 17.03.2020, категорія видання – Б). URL: http://www.philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/4_2020/part_4/12.pdf

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

4. Melniichuk V.V. Psychoanalytical interpretation of the intersex relations in S. Protsyuk's novel «Infection». *Філологічні трактати*. 2020. № 2. С. 76-85. (Дата попереднього включення у перелік фахових видань України 21.12.2015, дата включення, поновлення (внесення змін) у перелік фахових видань України 17.03.2020, категорія видання – Б). URL: <https://tractatus.sumdu.edu.ua/index.php/journal/article/view/924/828>

5. Melniichuk V.V. The psychoanalytical discourse of the S. Protsiuk's novel «Infection». *Periodyk naukowy akademii polonijnej*. 2020. № 4. Р. 29-34. URL: <http://pnap.ap.edu.pl/index.php/pnap/issue/view/48/32>